

Mekas, Tauras / Petkevičiūtė, Živilė

Paralele w badaniach etnofarmaceutycznych przeprowadzonych w 1927 roku w Wilnie i w 2007 roku w Worniach

Analecta 19/1-2(36-37), 83-90

2010

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tauras Mekas, Živilė Petkevičiūtė
Muzeum Farmacji
(Kowno)

PARALELE W BADANIACH ETNOFARMACEUTYCZNYCH PRZEPROWADZONYCH W 1927 ROKU W WILNIE I W 2007 ROKU W WORNIACH

W 2007 roku na Kowieńskim Uniwersytecie Medycznym (Litwa) została zakończona praca z zakresu farmacji pt. *Badanie naturalnych surowców leczniczych używanych w okolicach Worní w rejonie Telszskim w 2007 roku (Natūraliųjų vaistingųjų medžiagų, vartotų Telšių rajono Varnių apylinkėje 2007 metais, tyrimas)* autorstwa T. Mekasa i Ž. Petkevičiūtė. Podstawę pracy stanowiły badania przeprowadzone na Żmudzi, w okolicach miasteczka Wornie, mające na celu stwierdzenie żywotności dziedzictwa medycyny ludowej w dobie obecnej. Podczas prowadzenia analizy i prac nad systematyzowaniem zgromadzonego materiału powstało pytanie – jak bardzo to dziedzictwo uległo zmianie w porównaniu z sytuacją istniejącą na początku XX wieku. Poszukiwanie odpowiedzi na to pytanie skutkowało stwierdzeniem, że przed stuleciem podobne badania na Litwie były prowadzone przez etnologów¹, czasami – lekarzy², jednak strona farmaceutyczna w tego typu badaniach nie była w sposób wystarczający nasświetlona – trudno bowiem ustalić naukowe nazwy cytowanych roślin, nie wiadomo, która część rośliny była używana, jaką formę posiadał lek z niej wyprodukowany.

Jako najbardziej właściwe do porównania wybrano badanie przeprowadzone przez prof. J. Muszyńskiego (1884–1957), opublikowane w „Wiadomościach Farmaceutycznych” w 1927 roku³, poświęcone analizie roślin leczniczych sprzedawanych na wileńskim bazarze zielarskim, sposobu ich użycia i przygotowania.

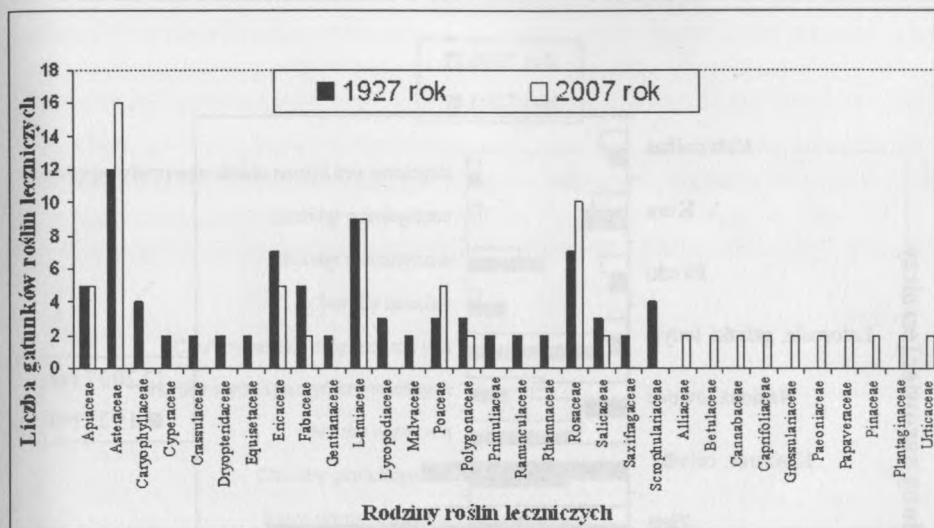
Należy zaznaczyć, że prof. J. Muszyński wywarł znaczący wpływ na litewską farmację, a zwłaszcza na farmakognozę. Jeden z najwybitniejszych litewskich farmakognostów prof. K. Grybauskas (1886–1953) w swoich artykułach

publikowanych w przedwojennym czasopiśmie „Farmacijos žinios” („Wiadomości Farmaceutyczne”) wielokrotnie wskazywał na prof. J. Muszyńskiego, jego działalność, dziękował mu za podarowaną literaturę⁴. Prof. J. Muszyński ogromny wpływ wywarł również na przedstawicielkę litewskiej farmaceutyki dr E. Šimkūnaitė (1920–1996), którą jako naukowca wyróżniała szczególna przychylność wobec zawartości skarbca medycyny ludowej⁵.

Idee podniesione przez prof. J. Muszyńskiego w artykule opublikowanym w 1927 roku znalazły swój oddźwięk również w obecnych badaniach, pomimo iż Wornie i Wilno dzieli odległość 290 km, a różnica w czasie prowadzenia badań wynosi 80 lat.

Poniżej znajduje się zestawienie wyników badań przeprowadzonych w latach 1927 i 2007.

W badaniach prof. J. Muszyńskiego z 1927 roku została zgromadzona i usystematyzowana informacja o ziołach używanych w charakterze roślin leczniczych, które można było nabyć na wileńskim bazarze zielarskim. Wyniki badań opublikowano w czasopiśmie „Wiadomości Farmaceutyczne” Nr 21–22, Warszawa, 1927 rok. W tekście obok zwyczajowej nazwy etnicznej podano również nazwę łacińską rośliny (co prawda, niektóre nazwy obecnie uległy zmianie, dlatego na podstawie literatury współczesnej w pracy T. Mekasa i Ž. Petkevičiūtė podano także nazwy obowiązujące obecnie), wskazano jej część używaną do leczenia, zastosowanie. W badaniach opisano 113 gatunków roślin używanych do leczenia oraz 2 gatunki grzybów. Po dokonaniu zestawienia wyników badań prof. J. Muszyńskiego z wynikami badań przeprowadzonych w 2007 roku na Żmudzi okazało się, że wśród 113 roślin opisanych przez prof. J. Muszyńskiego i 119 roślin używanych współcześnie na Żmudzi znajdziemy tylko 44 rośliny wspólne dla obu zestawień. Pomimo, iż rośliny lecznicze tych samych gatunków stanowią mniej niż połowę spośród zidentyfikowanych w obydwu badaniach roślin, to jednak dominujące rodziny roślin pozostają te same. Jak wynika z rys. 1, najliczniejsza pod względem wymienionych gatunków pozostaje rodzina *Asteraceae*, w rodzinach *Lamiaceae* i *Apiaceae* wymieniono tyle samo gatunków, natomiast na kolejnych miejscach pod względem ilości wymienionych gatunków plasują się w badaniach z 2007 roku rodziny *Rosaceae* i *Poaceae*, zaś w badaniach z 1927 roku – rodziny *Ericaceae* i *Fabaceae*. Spośród ogółu 32 rodzin, z których zostały wymienione rośliny, 9 rodzin występuje w obydwu badaniach, w tym 4 rodziny są dominujące pod względem liczby wymienionych roślin – są to rodziny *Asteraceae*, *Lamiaceae*, *Rosaceae* i *Ericaceae*.

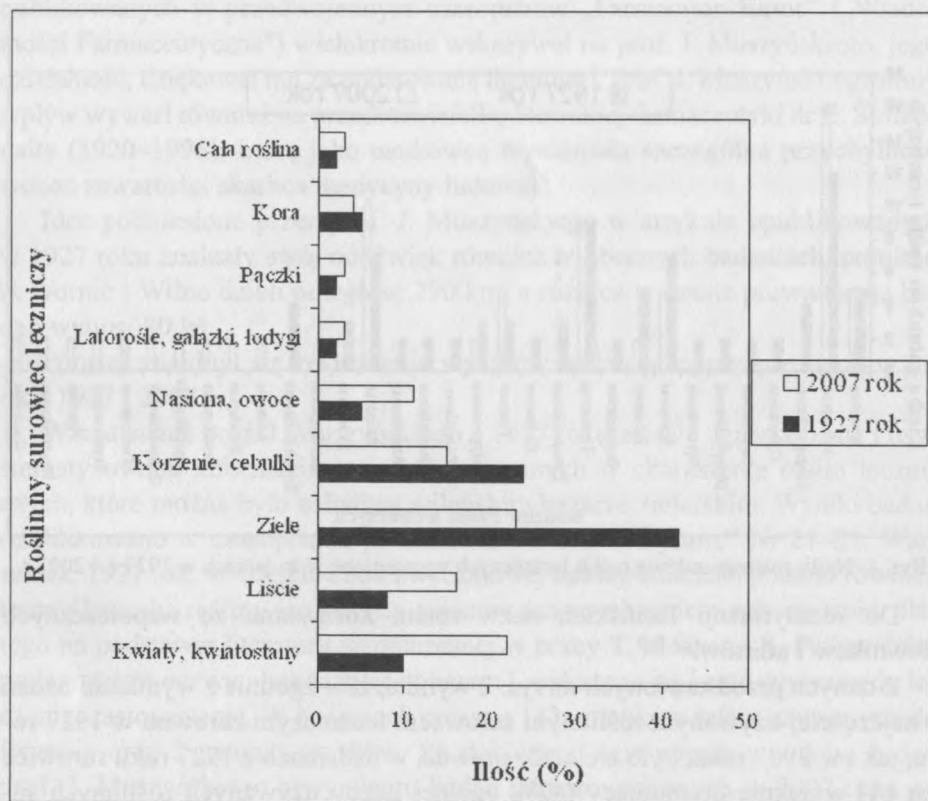

Rys. 1. Najliczniejsze rodziny roślin leczniczych wymienione w badaniach w 1927 r. i 2007 r.

Do identyfikacji łacińskich nazw roślin korzystano ze współczesnych słowników i atlasów^{6,7, 8,9}.

Z danych przedstawionych na rys. 2 wynika, że – zgodnie z wynikami badań – najczęściej używanym roślinnym surowcem leczniczym zarówno w 1927 roku, jak i w 2007 roku, było ziele. Co prawda, w badaniach z 1927 roku surowiec ten był wyraźnie dominujący (42% ogólnej liczby używanych roślinnych surowców leczniczych), zaś w 2007 roku niemal dorównuje mu inny surowiec leczniczy – kwiaty i kwiatostany (ziele – 23%, kwiaty i kwiatostany – 22% ogólnej liczby używanych roślinnych surowców leczniczych). Tymczasem w badaniach z 1927 roku drugim pod względem częstotliwości stosowania roślinnym surowcem leczniczym były korzenie i cebulki (24% ogólnej liczby używanych roślinnych surowców leczniczych).

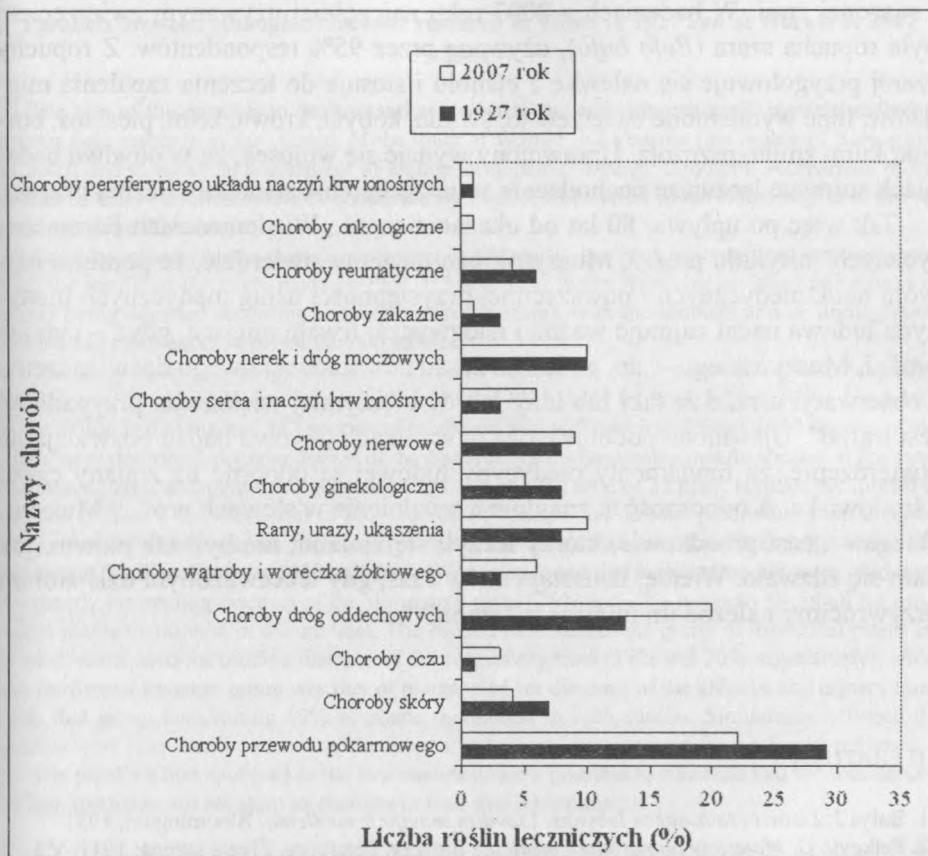
Z danych przedstawionych na rys. 3 wynika, że zarówno w badaniach w 1927 roku, jak i w 2007 roku, stwierdzono, iż preparaty zielarskie najczęściej były stosowane do leczenia chorób przewodu pokarmowego (odpowiednio 29% i 22% ogółu wymienionych w badaniach roślin leczniczych). W obydwu badaniach drugą pod względem ilości grupą roślin leczniczych były rośliny używane do leczenia chorób dróg oddechowych, różni się jedynie odsetek roślin w stosunku do ogółu wymienionych: w badaniach z 1927 roku wynosi 13%, w badaniach z 2007 roku – 20%. Trzecią grupę pod względem liczebności stanowią rośliny używane do leczenia chorób nerek i dróg moczowych – w obydwu badaniach rośliny te stanowią po 10% ogółu wymienionych. Różnica 2 punktów procentowych dzieli ilość ziół używanych do leczenia ran i innych urazów (8%

Rys. 2. Roślinne surowce lecznicze

w 1927 roku i 10% w 2007 roku), różnica 1 punktu procentowego występuje w przypadku roślin używanych do leczenia chorób nerwowych (8% w 1927 roku i 9% w 2007 roku). W przypadku innych chorób różnice również nie są znaczące, dlatego można twierdzić, że zarówno na początku XX wieku, jak i XXI wieku, zachowała się tendencja do leczenia przy użyciu ziół tych samych chorób.

Wyniki badań z 2007 roku nie pozwalają na stwierdzenie występowania tendencji używania do leczenia grzybów – stanowią one znikomą część stosowanych do leczenia ludowych materiałów leczniczych. Spośród ogółu używanych w lecznictwie gatunków grzybów najczęściej (80% respondentów) jest używany sromotnik smrodliwy (*Phallus impudicus*), zwany tu potocznie ziemskim tłuszczem. Przygotowuje się z niego nalewkę z etanolem i stosuje przy bólach reumatycznych. Do leczenia tychże dolegliwości używany jest też muchomor czerwony (*Amanita muscaria*). Również z niego przygotowuje się nalewkę z etanolem. W przypadku anginy używa się borowika szlachetnego (*Boletus edulis*). Grzyb należy wysuszyć, namoczyć w mleku i używać do okładów na

Rys. 3. Choroby i liczba roślin leczniczych używanych do ich leczenia (%)

szyję. Z suszonego grzyba rosnącego na brzozech – włóknouszka ukośnego (*Inonotus obliquus*) – przygotowuje się herbatę i stosuje w przypadku chorób żołądkowych. Purchawica olbrzymia (*Langermannia gigante*) jest używana do dezynfekcji ran – wysuszony grzyb jest nakładany na ranę.

W badaniach prof. J. Muszyńskiego z 1927 roku zostały wymienione dwa gatunki grzybów: muchomor czerwony (*Amanita muscaria*) i sromotnik smrodliwy (*Phallus impudicus*). Muchomora czerwonego używano do nalewek z etanolem, które stosowano do leczenia chorób reumatycznych (to się pokrywa z wynikami badań z 2007 roku). Natomiast sromotnika smrodliwego używano do leczenia „wrzodów na miejscach wstydlivych”. Najliczniej wymieniane w badaniach z 2007 roku gatunki grzybów są zbieżne z gatunkami grzybów wymienianych w badaniach prof. J. Muszyńskiego.

Prof. J. Muszyński w badaniach z 1927 roku wymienia 3 gatunki zwierząt oraz sposób przygotowania: tłuszczu borsuczego, skromu (tłuszczu zajęcego)

i suszzonej żmii. W badaniach z 2007 roku najczęściej używanym zwierzęciem była ropucha szara (*Bufo bufo*), używana przez 95% respondentów. Z ropuchy szarej przygotowuje się nalewkę z etanolu i stosuje do leczenia zapalenia migdałów. Inne wymienione zwierzęta to: świnia, kobyła, krowa, koza, pies, łós, borsuk, kura, żmija, pszczoła. Uprawniony wydaje się wniosek, że w obydwu badaniach surowce lecznicze pochodzenia zwierzęcego nie stanowiły licznej grupy.

Tak więc po upływie 80 lat od ukazania się w „Wiadomościach Farmaceutycznych” artykułu prof. J. Muszyńskiego możemy stwierdzić, że pomimo rozwoju nauk medycznych i powszechnej przystępności usług medycznych medycyna ludowa nadal zajmuje ważne i nadzwyczaj trwałe miejsce, gdyż – cytując prof. J. Muszyńskiego – „to, co lud na zasadzie wielowiekowego doświadczenia i obserwacji uważa za taki lub inny lek, w olbrzymiej większości przypadków jest trafne”. Ujawnione podobieństwa w wynikach obydwu badań pozwalają na stwierdzenie, że fundamenty medycyny ludowej są odporne na zmiany czasu i środowiska. A odporność ta znajduje uzasadnienie w słowach prof. J. Muszyńskiego – „nasi przodkowie, którzy leczyli się ziołami, nie byli tak naiwni, jak nam się zdawało. Wierzę, iż nastąpi znów czas, gdy lekceważonym dziś ziołom przywrócimy należne im miejsce w terapii”¹⁰.

LITERATURA

1. Balys J. *Lietuvių tautosakos lobynas. Liaudies magija ir medicina*. Bloomington; 1951.
2. Petkevič G. *Materialy po narodnoj medicinie litovcev*. Peterburg: Živaja starina; 1911; V.2
3. Muszyński J. *Wileńskie ziola ludowe*. „Wiadomości Farmaceutyczne”. Warszawa; 1927; 21–22.
4. Mekas T. A. *Polski ślad w Litewskiej prasie farmaceutycznej okresu międzywojennego*. „Analecta: studia i materiały z dziejów nauki”. Warszawa, 2000. s.226.
5. Szymkunajte E. *Moje spotkania z prof. Janem Muszyńskim*. „Farmacja Polska” XLV 7, Warszawa 1989, s. 459.
6. *Atlas tibetskoj mediciny*. Moskwa; 1994.
7. *Botanikos vardų žodynas*. Sudarė Jankevičienė R. Vilnius: Botanikos instituto leidykla; 1998.
8. *Enciklopedičeskij slovarj lekarstvennych rastenij i produktov životnogo proischoždenija*. Sankt-Peterburg; 1999.
9. Randuška D, Šomšak L, Gaberova I. *Cvetovoi atlas rastenij*. Bratislava; 1990.
10. Muszyński J. *Wileńskie ziola ludowe*. „Wiadomości Farmaceutyczne”. Warszawa; 1927; 21–22, s. 476.

Parallels between ethnopharmaceutic research in Wilno in 1927 and at Wornie in 2007

SUMMARY

The aim of the paper is to analyse and systematize the ethnopharmaceutic material collected during field research in the vicinity of the town of Wornie in Lithuania (the region of Samogitia) in 2007, and to make an assessment of ethnopharmaceutic heritage through a comparison of the results of that study with research conducted by Prof. J. Muszyński in the Wilno region at the beginning of the 20th century.

The ethnopharmaceutic material collected in Samogitia has been systematized and compared with the results of the study made by Prof. J. Muszyński in the Wilno region (the Latin names of plants being adjusted according to modern classification), with the ultimate aim of finding similarities and differences between the two studies.

The study made in Samogitia in 2007 yielded a description of 119 species of medicinal plants, 2 species of fungi and 11 species of animals. In the 1927 study by Prof. J. Muszyński, conducted at the Wilno herbal market, 113 species of medicinal plants, 2 species of fungi and 3 species of animals were described. A juxtaposition of the research results has shown that 44 species of the same medicinal plants are mentioned in both studies. Among the total of 32 plant families mentioned in the two studies, 9 families occur in both studies, of which 4 families are predominant with respect to number of plants species mentioned – these are the Asteraceae, Lamiaceae, Rosaceae and Ericaceae families. Both the 1927 and the 2007 studies found that herbal remedies were used most frequently for treating diseases of the alimentary canal (29% and 22% respectively, of all the medicinal plants mentioned in the studies). The second most numerous group of medicinal plants included plants used for treating diseases of the respiratory tract (13% and 20% respectively), while the third most frequent group was that of plants used for diseases of the kidneys and urinary tract, with that group constituting 10% of plants mentioned in both studies. Similarities between the studies were also found concerning the fungus and animal species used for medicinal purposes.

The parallels that appeared in the two studies make it possible to conclude that the foundations of folk medicine are resistant to changes in time and environment.

i zwozi najrozmaitsze zioła (zazwyczaj świeże). W dniu św. Jana tysiące mieszkańców Wilna odwiedza rynek świętojański i robi sobie zapasy ziół do swych apteczek domowych.

Przyjrzyjmy się teraz lekom roślinnym spotykanym w medycynie ludowej w Wileńszczyźnie.

W zbiorach mych posiadam dotychczas około 125 środków zakupionych na ziołowym targu świętojańskim w Wilnie.

Wśród nich zaledwie kilka należy do państwa

— na Kaukazie wśród dość pierwotnego ludu Abchazów. Znachor abchaski, pokazując mi różne zioła miejscowe, odrazu wskazywał rośliny trujące, np. napatnicę miejscową (*Digitalis ferruginea*) i zaznaczał, że leki te stosują tylko w weterynarii (np. napatnicę przy zarazie płucnej u bydła).

Na rynku wileńskim spotkałem tylko jedną roślinę trującą, — mianowicie „wieche” (*Cicuta virosa* L. r. *Umbelliferae*). Użycie tego środka jest dość dziwaczne. Zalecają go przy cierpieniach

Dorocasy świętojański targ ziołowy w Wilnie. — Le Marché des Herbes Médicinales à Vilno le 24 juin.
Les vendeuses des herbes: 1—Grzebel, Nymphéa, Water Lily (*Nymphaea alba*); 2—Przelot, Antyllis (*Anthylla vulneraria*); 3—Mięta, Menthe, Peppermint (*Mentha piperita*).

zwierzęcego, np. „sądło borsucze”, „sądło zajęcze” i „suszone żmije”, zwane „gadzinami majowemi”. Żmij suszonych używa ludność Wileńszczyzny w postaci sproszkowanej, jako środka wzmacniającego przy wycieńczeniach w różnych stanach chorobowych, zwłaszcza przy gruźlicy. Czy to zastosowanie ma jakąś racjonalną podstawę (być może jest to rodzaj uodpornienia toksynowego) trudno orzec, w każdym razie nie jest ono specyficzne tylko dla Wileńszczyzny, albowiem istnieje ten sam zwyczaj we Włoszech, gdzie osół ze żmij lub zab uważany był i jest za jeden z najlepszych środków wzmacniających.

Większość jednak środków ludowych używanych w Wileńszczyźnie są to zioła. Przeglądając tę listę uderza nas odrazu pewien fakt. Mianowicie nie spotykamy tam prawie zupełnie roślin trujących, lub silnie działających. Medycyna zaś oficjalna, jeśli posługuje się dziś jeszcze środkami roślinnymi, to przeważnie stosuje w dawkach terapeutycznych rośliny narkotyczne i trujące. To charakterystyczne zjawisko unikania środków silnie działających spotkałem nie tylko w Wilnie, lecz również daleko stąd

reumatycznych zwanych u ludu „łamaniami i darciami”. Pić należy słaby odwar z korzenia o wscho-dzie słońca. Dziwnym jest fakt, iż leku tego musi używać nie tylko sam chory, lecz jednocześnie ktośkolwiek zdrowy z jego otoczenia winien wypijać drugą połowę odwaru. Być może kryje się w tem podświadoma chęć kontroli dawki tego dość silnego leku o działaniu przypominającym koninę.

Niektóre rośliny o silniejszym działaniu fizjologicznym używane są tylko zewnętrznie; np. „wroniec” (*Lycopodium Selago*) służy do zmywania głowy przy t. zw. „koltunie”. Odwar z wronca niszczy wszy i użycie to znane jest również na Łotwie, w Estonji, Finlandji i Szwecji. Zastosowanie większości jednak wileńskich ziół ludowych zgadza się najzupełniej ze wskazaniami naukowymi, opartymi na dynamicie składników chemicznych. Niektóre z tych środków używane są po dzień dzisiejszy w medycynie oficjalnej, albowiem nie wynaleziono dla nich zastępek chemicznych.

Mamy więc wśród ziół wileńskich następującą grupę uzasadnionych farmakologicznie leków: